

Сергій Єфремов

[РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ]

ЗЕРОВ М.

. ВИПУСК ПЕРШИЙ. К.: «СЛОВО», 1924.

[Електронна бібліотека української літератури](#)

Сергій Єфремов. “[Рецензія на книгу] Зеров М.
. Випуск перший. К.: «Слово», 1924.”

Набір: Цей електронний текст завдячую пані Елеонорі Соловей, редакторові видання
. Київ: Наукова думка, 2002, в
якому ця стаття поміщена. Це той сам електронний текст який пані Соловей передала
видавництву до видання. Подяка й видавництві Наукова думка, за дозвіл виставити
цей текст в інтернеті.

Електронне форматування: Максим Тарнавський

“[Рецензія на книгу] Зеров М.
пуск перший. К.: «Слово», 1924.” . Ви-
. Ред. Елеонора Соловей. Київ: Наукова думка, 2002. ст. 684–688.

Подається за : - . — Кн.
7–8. — 1926. — С. 503–506.

[РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ] ЗЕРОВ М. НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО.
ІСТОРИЧНИЙ НАРИС. ВИПУСК ПЕРШИЙ. К.: «СЛОВО», 1924.

Інтерес до українського письменства — завжди дуже великий, але ніби якийсь трохи платонічний — останніми часами зростав вже й практично. Коли до ХХ в. ми мали хіба скупі та ідейно не витримані огляди українського письменства, то самі тільки останні роки дали нам декілька спроб — поставити на історичний ґрунт стражденну путь українського слова, усіма сторонами виявити його первопчатки й розвиток, поставити в певну гармонію кінцеві його акорди з початковими заспівами. Певна річ, це свідчить, що глибше й ширше інтерес до письменства, що на його дивляться вже не тільки як на певного роду розкіш, а як на неминучу умову культурно-національного розвитку; що його, нарешті, студіюють, а не просто читають. Читач перестає вже «почитувати», а хоче знати. І от цей інтерес, хоча б навіть і не дав він ще остаточних результатів, можна тільки вітати й бажати йому дальшого розвою та поглиблення. А тим паче коли він у таких серйозних студійних формах виявляється, як у названій праці М. Зерова.

Історичний нарис українського письменства М. Зерова — поки що перший випуск — розпадається на чотири розділи. П е р ш и й (стор. 7—25) містить вступні уваги — про періодизацію та схеми, напрямки й течії в новому українському письменстві. Д р у г и й (26—63) цілком присвячено Котляревському, даючи розгляд його творів з погляду певного «літературного жанру». Т р е т і й (64—95) подає перегляд трагедійної форми після Котляревського, спиняючись на відповідних творах Білецького-Носенка, Артемовського-Гулака, Гребінки, Квітки та ін. Нарешті, останній, ч е т в е р т и й (96—135) трактує з того ж, переважно формального, погляду драматичний набуток нашого літературного досвітку, а також байкарський та повістевий, розглядаючи роботу тих самих письменників, що і у попередньому, тільки з іншого боку. Це все, на думку Зерова, має подати ніби повний і закінчений цикл першого періоду нашого письменства — оту «добу класичних пережитків та сентименталізму (трагедії, сентиментальної оперети та сентиментальної повісти) — з 1798 р. до кінця 30-х рр. ХІХ ст.» (стор. 20). Цією добою М. Зеров у виданій частині своєї праці й обмежується, лишаючи далші — темами прийдущих випусків свого нарису.

Звичайно в таких працях найбільшу увагу критики притягають і найбільше уваги викликають саме оті «вступні уваги», які у кожного історика становлять ніби вісь усієї праці, основний — синтетичний стрижень її, якому потім, у спеціальніших частинах, доводиться вже обростати живим м'ясом критичної аналізи. І звичайно такі «вступні уваги», як висновок з цілої праці, пишуться при кінці, по скінченні всієї роботи, хоча й чільне завжди займають у книзі місце. Авторіві нашого нарису, що розбив свою працю на кілька випусків, довелося цю кінцеву роботу зробити на початку або на середині, не вивіривши цілого шляху свого на всьому матеріалі, а загальних висновоків до поодиноких фактів не припасувавши. Напрямок праці у М. Зерова — добрий і продуманий: «на перегоні цих 125 років, — пише він у вступних увагах, — значно відмінюється соціально-психічний склад українського літератора, поширюється і збагачується коло читачів, у літературний оборот втягається велика сила ідей, одбиваючись на виборі сюжетів і дієвих осіб, позначаючись на методах і засобах художнього пізнання. Письменники ставлять перед собою все ширші і ширші завдання, а в залежності від них розвивають і збагачують літературну

мову: жартівлива, трохи шаржована в травестіях, вона пристосовується до сентиментального патосу Квітки, набуває гнучкості, ніжності і сили в Шевченковій ліриці, розцвітає медовими квітами в романтичних повістях Марка Вовчка, а в Кулішевих перекладах пробує перемогти західноєвропейських поетів і вийти на широкий шлях засвоєння найкращих здобутків світового письменства» (стор. 12). Отже, загальний напрям — кажу — цілком виправданий, хоча трохи й звужений, може, формальною ознакою розвитку, кінець кінцем до самої мови зведеного. Але він занадто абстрактний, занадто загальний — такий, що його можна вибрати à priori, і разом неплодуючий, бо коли й не суперечить фактам, то тільки через оту свою загальність. І не суперечачи, він цілі низки фактів або лишає без належного пояснення, або — навіть гірше — просто не може вмістити їх у схему загального розвитку нашої літератури, або — ще гірше — вкладає ті факти в недоведену, а тому ризиковану, сумнівну схему.

Починає М. Зеров, цілком до діла, з загальної картини громадсько-політичного життя на Україні в момент, коли постає нове наше письменство. Зовсім справедливо він його характеризує як «добу рішучої, невірної і доброю волею, русифікації привілейованих українських груп» (стор. 8—9), яскравими фактами цю рису ілюструючи. І зараз же зазначає, що були на Україні «особи й навіть групи», що стояли осторонь од потужного русифікаційного процесу, а щодо Котляревського, то, на думку Зерова, «перед ним лежав один шлях — шлях пристосування до літературної творчості живої української говірки» (стор. 10). Чому? — одразу насовується питання, що так і не знайде собі в книзі відповіді, бо пояснити факт уживання української мови самою «провінціальною» закутністю тих людей і груп, далекістю від новочасних впливів, прихильністю чи залежністю від «затишної старосвітчини», хуторянством *sui generis* * — значить нічого, власне, й не пояснити. Чому один провінціальний семінарист, Котляревський, пише українською мовою «Енеїду» та «Наталку Полтавку», а другий провінціальний семінарист, Гнідич, перекладає «Іліяду» на мову російську? Чому один поміщик, Квітка, врешті по довгих блуканнях прибився до рідного берега, а другий такий самий поміщик, Капніст, так і лишається російським письменником? Чому один петербурзький службовець, Гребінка, свої задушевні думки виливав якраз українською мовою, а його земляк і мало не шкільний товариш Гоголь у тому ж таки Петербурзі, поза всім своїм інтересом до «затишної старосвітчини», по-українському випишує тільки епіграфи до своїх ранніх оповіданнів? Прикладів таких можна без кінця добирати, і саме рясота їх показує, що в своєму поясненні автор не звів фактів навч з наперед уложеною теорією. А тим часом ця теорія про, сказати б, провінціально походження українського письменства, озивається і в дальших розділах праці М. Зерова, накладаючи на всіх письменників тавро вузького провінціалізму та пережитої старосвітчини.

Проте невияснений у М. Зерова почин літератури української стався, — наперекір потужній русифікації й російському впливові. В тому почині як характерну його рису автор одзначає «деяку несміливість», бо, «спинившись вибором на живій народній розмові, не наважився, проте, розірвати з традицією, обмежився «підлим стилем», бурлескною формою, є д и н и м и, де народна мова припускалася, тогочасними теоріями» (стор. 11). Добре, ну а як же, напр[иклад], «Наталку Полтавку» в той «підлий стиль і бурлескную форму», є д и н і і т. д. втиснути? А потребу якось її втиснути має, очевидно, й М. Зеров, бо через

кілька сторінок він сам зазначає «співжиття травестійної поеми, тобто літературного роду, який по інших письменствах давно перебув свою золоту добу, з сентименталізованою комедією, як «Наталка Полтавка», і з сентиментальною повістю, як «Маруся» (стор. 17). Отже, на місці є д и н и х стилю і форми раптом починається с п і в ж и т т я різних стилів і форм, а чому — так і лишається для читача загадкою. Бо то ж не одгадка до неї, що в першому випадку говориться про кінець XVIII в., а в другому про «самий початок XIX». Ці дати так тісно сплетено, що їх жадним способом не роз'єднати.

Те ж саме непорозуміння трапляється і з травестійною поемою — «літературним родом, який по інших письменствах давно перебув свою золоту добу», як каже Зеров, а тільки от в українському письменстві надто був припізнівся. Категоричності цієї тези знов же суперечать факти, які тут же таки сам Зеров і наводить. У Росії, каже Зеров, «мода на травестії минулася разом з XVIII віком, з «Душенькою» Богдановича * та «Єлисеєм» Майкова *, а в українському письменстві травестія вийшла на сцену з «Пастухами» Лобисевича * і «Енеїдою» Котляревського на самім переломі XVIII і XIX століть». Знов же добре ніби виходить, беручи сумарно. А коли докладніше означити дати, то матимемо от що: «Єлисей» Майкова вийшов 1771 р., «Душенька» Богдановича 1783, а «Пастухи» Лобисевичеві, можливо, навіть раніше, бо десь між 1769 і 1776 рр. І виходить, що фактично ніякого запізнення не було й посилення історика на отой фатальний «провінціяльний» характер українського письменства бринить втуні і б'є поза мету.

Не буду спинятись на інших сумнівних тезах М. Зерова, хоча деякі з них самі кидаються в вічі. Кілька разів, напр[иклад], ставиться форма вірша Котляревського у зв'язок із чотирьохстопним ямбом російських поетів, а тим часом чи не ближче було б пошукати зразка Котляревському в різдвяних і великодніх віршах таки українських? Так само не вдаватимось у деталі і з питанням про періодизацію, бо воно завело б нас далеко вбік. Даючи спробу своєї періодизації, властиво вертаючись до схеми небіжчика Петрова

Напр[иклад] «смерть Котляревського, як людини причетної до російського літературного життя, одмічено було кількома некрологами в російських (а в яких ще можна було тоді озватись? — . . .) часописах», — зазначає М. Зеров (стор. 29) і забуває додати, що в українському письменстві на цю подію озвався, і надзвичайно яскраво й характерно, сам Шевченко («На вічну пам'ять Котляревському»). Трудно так само зрозуміти, чому далі «пієтет провінціального літератора перед найжми з столиці гостями» бачить Зеров у звістці С. Стеблін-Каменського, що приїжджі літератори бували у Котляревського і з ними Котляревський «говорил немного, но все сказанное им было полно живого интереса и глубокомыслия»? Але причепливість Зерова до того доходить, що у відомих словах Чупруна (з «Москаля-чарівника») на тему національних рахунків добачає історик «простодушну гордість провінціального чиновника, що пишається високозаслуженими земляками» (стор. 29), забуваючи, що Чупрун — Чупруном, а Котляревський — таки Котляревський, і не завжди словами дієвих осіб мусить говорити конче сам автор. За цими неумотивованими дрібницями пропадає якоесь справжнє обличчя Котляревського, що був сатириком свого часу і — нехай що там — добрим спостерігачем реального життя, знавцем і художником побуту тих верств, серед яких жив і працював. Подібні ж огріхи і суперечності можна б одзначити і в характеристиках письменників по Котляревському. «Хуторянство» їхнє, на патріархальній основі тодішнього побуту засноване, все ж не найбільш може характерна їх риса. А тим часом за нею зникає та сильна нота демократизму, яка безперечно вчувається у писаннях наших письменників до шевченківської навіть доби. І спиняючись детально на такому, напр[иклад], Білецькому-Носенкові, постаті абсолютно не впливовій, бо й не відомій тоді з друкованих праць, а тим самим у нашому письменстві й не характерній, історик письменства робить ще більше порушення загальної перспективи й переплутує відношення реальних у письменстві сил.

Я спинився переважно на огріхах в історичному нарисі М. Зерова тому, що в цій солідній і з повним знаттям написаній праці хотілося б і найменших огріхів не бачити, хотілося б, щоб ідейна видержаність відповідала архітектонічній. Бо праця М. Зерова, поза відзначеними і не відзначеними огріхами, дає все ж добру вкладку в наші історично-літературні досліді.

ПРИМІТКИ

(1774—1856) — український письменник, педагог, мовознавець. Художня спадщина — байки, поеми, балади, віршовані казки, романи, переробки й переспіви творів західноєвропейських письменників. У бурлескно-травестійній поемі «Горпинада, чи Вхопленая Прозерпіна» (1818, опублікована 1871 р.) автор слідом за Котляревським надає міфологічним образам українського колориту і відтворює народний побут.

...*sui generis*... — своєрідний, оригінальний (. . .). Тут у значенні «свого роду».

(. . .) (1784—1833) — російський поет і перекладач. Навчався у Полтавській духовній семінарії, Харківському колегіумі, Московському університеті. Віце-президент Вільного товариства любителів російської словесності, приятель Г.Державіна, О.Пушкіна, В.Жуковського. Найбільше визнання приніс йому переклад «Іліади» Гомера (1829).

(1744—1803) — російський поет. Видавав журнал «Невинное упражнение» (1763), газету «Санкт-Петербургские ведомости», перекладав Вольтера, Ж.Ж. Руссо, Д. Дідро. Бурлескно-травестійна поема «Душенька» — переспів роману Лафонтена «Любов Психеї й Купідона».

(1728—1778) — російський поет. Ірої-комічна поема «Слисей, або Роздратова-

ний Вакх» (1771) за своєю бурлескною насиченістю побутовими деталями та простонародною лексикою типологічно близька до «Енеїди» І. Котляревського.

(1732—1805) — український письменник, один з попередників Котляревського. Був перекладачем у канцелярії графа К. Розумовського, разом з ним подорожував Європою. Свою переробку Вергілієвих еклог із «Буколік» («Вергилиевы пастухи, в малороссийский кобеняк переодетые») надіслав Г. Кониському. Твір не зберігся, проте більшість дослідників на підставі листування автора з Кониським датують його саме кінцем XVIII ст.

- (1814—1885) — український письменник і педагог, автор «Біографії поета Котляревського» (1831) та «Спогадів про І.П.Котляревського» (1866).